

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS

2002 metai

1

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

2002

1

VILNIUS 2003

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

2002

1

VILNIUS 2003

UDK 947.45
Li 237

Redakcinė kolegija:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS

Vytauto Didžiojo universitetas

Alfonas EIDINTAS

Vilniaus universitetas

Zigmantas KIAUPA (pirmininkas)

Lietuvos istorijos institutas

Česlovas LAURINAVIČIUS

Lietuvos istorijos institutas

Ingė LUKŠAITĖ

Lietuvos istorijos institutas

Bronius MAKASKAS

Lenkijos MA Istorijos institutas

Jolita MULEVIČIŪTĖ

Kultūros, meno ir filosofijos institutas

Edmundas RIMŠA

Lietuvos istorijos institutas

Jolita SARCEVIČIENĖ (sekretorė)

Lietuvos istorijos institutas

Vladas SIRUTAVIČIUS

Lietuvos istorijos institutas

Saulius SUŽIEDĖLIS

Milersvilio universitetas

Redakcinės kolegijos adresas:

Kražių g. 5, 2001 Vilnius

<http://www.istorija.lt>

ISSN 0202-3342

© Lietuvos istorijos institutas, 2003

© Straipsnių autoriai, 2003

GIEDRĖ J A N K E V I Č I Ū T Ė

KULTŪROS PAVELDO LIKIMAS TARPUKARIO LIETUVOJE

Plėtojantis tarpukario Lietuvos istorijos tyrinėjimams vis dažniau nagrinėjami kultūros recepcijos, jos vartojimo klausimai, analizuojamos muziejininkystės, paminklosaugos, kraštotyros problemos. Aptariamos atskirų muziejų (Vytauto Didžiojo karo ir kultūros, Šiaulių „Aušros“ ir Telšių „Alkos“) istorijos, jų aktyviausių darbuotojų veikla¹. Siekiant kultūros gyvenimo problemoms suteikti platesnę perspektyvą, gvildenami kultūros politikos aspektai, gilinamasi į įstatymų leidybą, specialių institucijų atsiradimą bei darbą².

Šioje eskiziškoje studijoje mėginta apibūdinti, kaip suvoktas ir vertintas kultūros paveldas tarpukario Lietuvoje, kokie jo klodai labiausiai rūpėjo tuometinės valstybės piliečiams, kaip juos mėginta saugoti bei aktualizuoti.

Kraštotyros sąjūdis ir paminklosauga

Nepriklausomos Lietuvos muziejų istorija neatsiejama nuo mėginimų apsaugoti kultūros paveldą, kurio svarbą bei reikšmę per du tarpukario dešimtmečius šalies visuomenė pradėjo suprasti bei vertinti. Pirmaisiais nepriklausomybės metais senienų likimu domėjosi tik saujelė labiau išprususių kultūrininkų bei keli menininkai, o ketvirtajame dešimtmetyje radikaliai iškeltas kultūros vertybių apsaugos įstatymo būtinumas, pradėta kalbėti apie kultūros paveldo atskirų sričių specifiką, nagrinėtos archeologijos, architektūros restauravimo, dailės bei etnologijos paminklų konservavimo bei tyrinėjimo problemos.

¹ Apie atskirų muziejinių institucijų veiklą rašė N. Keršytė, B. Salatkienė, L. Šinkūnaitė, K. Švėgždavičius, R. Valinčiūtė ir kt. autoriai. Dauguma straipsnių skelbta specialioje kultūros spaudoje arba muziejų veiklai skirtuose leidiniuose.

² Būtų galima paminėti D. Mačiulio daktaro disertaciją „Lietuvos valstybės kultūros politika 1927–1940 metais“ (Vilnius, 2002; rankraštis Lietuvos istorijos instituto bibliotekoje).

Tai, kad visuomenė pradėjo domėtis kultūros paveldu, pirmiausia yra kraštotyros entuziastų nuopelnas. Kraštotyros idėjos Lietuvoje, kaip ir kituose Europos kraštuose, mezgėsi nuo XIX a. Iš pradžių jos buvo aktualesnės ir suprantamesnės lietuvių šviesuomenei, bet paskelbus nepriklausomybę sulaukė atgarsio platesniuose gyventojų sluoksniuose. Susidomėję savo krašto savitumu žmonės susirūpino jo išsaugojimu. Šalyje prasidėjo kraštotyros draugijų, būrelių kūrimosi bumai, imta steigti vietinius muziejus.

Kraštotyros sąjūdį Lietuvoje skatino ne tik patriotinės nuotaikos, domėjimasis gimtųjų apylinkių istorija bei gamta, bet taip pat tradicinio gyvenimo būdo permainingos, nešiosios pražūtį senajai kaimo kultūrai. Iškilę reali būtinybė gelbėti išnykti pasmerktus pastatus, ūkio padargus ir kitus darbo įrankius, amatininkų dirbinius, kuriuos iš kasdienės apyvartos stūmė fabrikiniai gaminiai. Kraštotyros židiniai dažniausiai buvo mokyklos. Jų patalpose pradėta kaupti apylinkėse aptiktus eksponatus. Klasės ar salės kamputyje pastatytose spintelėse bei vitrinose eksponuoti archeologiniai radiniai, išvykose po apylinkes surinkti valstiečių darbo įrankiai, liaudies meno dirbiniai, mineralai, džiovinti augalai bei vabzdžiai, paukščių ir gyvūnų iškamšos. Visoje šalyje sparčiai dygę nedidukai, primityviai tvarkomi muziejėliai padėjo supažindinti moksleivius, jų tėvus bei pačius pedagogus su gyvenamosios vietos gamta, istorija, papročiais, ugdė lankytojų patriotizmą, skatino susimąstyti, kaip svarbu saugoti bei studijuoti praeities paveldą.

Kraštotyros sąjūdį oficialiai rėmė valstybė. Švietimo ministerija nuo 1921 m. pradėjo leisti neperiodinį žurnalą „Mūsų senovė“, skirtą, kaip skelbė jo paantraštė, „Lietuvos istorinei medžiagai rinkti“. Lygia greta su mokyklinėms kolekcijoms šalyje radosi savivaldybių muziejai. Vienas pirmųjų tokių muziejų įsteigtas 1923 m. pavasarį Šiauliuose. Jis įkurtas minint pirmojo lietuviško laikraščio 40-metį ir pavadintas „Aušros“ vardu. Pamažu vietiniai muziejai atsirado beveik visuose apskričių centruose. Tačiau optimistinis jų gyvenimo tarpsnis dažniausiai pasibaigdavo su steigimo aktu. Pagal 1935 m. duomenis, specialiai pritaikytų patalpų neturėjo nė vienas iš dvylikos tuo metu oficialiai veikusių Lietuvos kraštotyros muziejų, net šeši iš jų glaudėsi pastatuose, kur buvo įrengti butai ar parduotuvės, tik trijuose muziejuose buvo centrinis šildymas ir tik keturi turėjo nuolat apmokamus darbuotojus³. Ši statistika iškalbingai liudija kraštotyros muziejų padėtį bei jų veiklos galimybes.

³ P. B u g a i l i š k i s, Provincijos muziejai ir jų būklė, *Gimtasai kraštas*, 1935, Nr. 3/4, p. 389–391. 1935 m. Lietuvoje veikė šie kraštotyros muziejai: Kėdainių (nuo 1922), Šiaulių (nuo 1923), Klaipėdos (nuo 1924), Panevėžio (nuo 1925), Biržų bei Mažeikių (abu nuo 1928), Utenos (nuo 1929), Telšių (nuo 1932), Rokiškio ir vadinamasis „Sodžiaus muziejus“ Marijampolėje (abu nuo 1933), Kretingos ir Alytaus arba kitaip vadinamas „Dzūkų muziejus“ (abu nuo 1935).

Tuo metu, t. y. ketvirtojo dešimtmečio viduryje, išimtis tebuvo vienintelė Šiaulių „Aušra“. Kai šią savivaldybės įstaigą 1928 m. savo globon perėmė vietinė kraštotyros draugija, muziejus pradėjo sparčiai augti ir per keletą metų virto miesto kultūrinio gyvenimo šerdimi, išgarsėjo visoje Lietuvoje. Kryptingai bei aktyviai veikdami bendromis pastangomis tai pasiekė muziejaus darbuotojai, kraštotyrininkai bei miesto visuomenė.

Naujieji „Aušros“ globėjai, vadovaujami energingo teisininko Pelikso Bugailišio, įsipareigoję rūpintis muziejumi, skubėjo išplatinti kreipimąsi, kuriuo prašė kultūros institucijų, organizacijų bei privačių asmenų, kad „kiekvienas, pasidairęs po savo stalą ar spintą“ ir radęs „mažai bereikalingą, atgyventą daiktą“, aukotų jį rinkiniui⁴. Taip buvo paskleista žinia apie muziejaus egzistavimą bei jo tikslus. Ekspozicijai pritaikytas buvęs pirties pastatas Maišo gatvėje, ir 1928 m. gegužės 15 d. „Aušra“ atvėrė duris lankytojams⁵. Vedėjo pareigas sutiko eiti mokytojas Česlovas Liutikas. Šiaulių kraštotyrininkai puikiai suprato, kad įkurtuvės bus didelio darbo pradžia. Siekdami privilioti lankytojus ir pradėti rinkti lėšas naujų rūmų statybai, 1928 m. pabaigoje jie surengė „Muziejaus dieną“. Pats muziejus buvo pernelyg kuklus, kad būtų galima apsiriboti jo lankymu, todėl renginio dalyviams buvo suteikta reta proga visapusiškai pažinti Šiaulių įžomybes. Įsigijusieji rėmėjo-aukotojo bilietą gruodžio 9–10 dienomis galėjo apžiūrėti Šiaulius nuo Šv. Petro ir Povilo bažnyčios bokšto, o nusileidę žemyn aplankyti „Bato“, Nuroko ir Frenkelio odų, „Rūtos“, „Birutės“ ir „Aušros“ saldainių fabrikus, „Gubernijos“ bravorą, konservų bei skardos dirbtuves, elevatorių. Iš Kauno atvykęs Lietuvos muziejininkystės autoritetas Paulius Galaunė perskaitė pranešimą „Muziejai kitur ir pas mus“, kuriame kėlė Lietuvos muziejų problemas, kvietė visuomenę talkinti muziejams ir rūpintis nykstančia liaudies daile⁶. Šventės dalyviams dalyta brošiūra „Muziejaus diena Šiauliuose“, kurios viršelyje puikavosi šūkiei „Pažink savo kraštą!“ ir „Gerbk senovę!“, įsakmiai raginę susirūpinti vietinių kultūros paminklų likimu. Net biliete atspausdintas tekstas priminė, jog muziejus yra „kiekvieno miesto pažiba“, taip pat „pirmoji įstaiga svetimiems parodyti ir savimi vertai pasigirti“⁷. Akcija pavyko: visuomenė įsiminė muziejaus vardą bei suprato tikslus. Tai paliudijo ir piniginės aukos – surinkti 2853 litai⁸.

⁴ Šiaulių kraštotyros draugijos 1928 02 15 raštas Lietuvių dailės draugijos pirmininkui, *Lietuvos literatūros ir meno archyvas* (toliau – *LLMA*), f. 33, ap. 1, b. 35, l. 53.

⁵ Šiaulių „Aušros“ muziejus, teksto aut. ir sud. B. Salatkienė, Šiauliai, 1993, p. 5.

⁶ P. G a l a u n ė, Muziejai kitur ir pas mus, *Kultūra*, 1929, Nr. 3, p. 122–127.

⁷ A. ir P. Galaunių namų archyvas (toliau – *GNA*), R–21.

⁸ P. B u g a i l i š k i s, Muziejaus darbas ir kraštotyra, *Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas* (toliau – *LLTI*), f. 11–134, l. 40.

„Aušra“ tapo pripažinta Šiaulių įžymybe. „Aukštelniškių jaunimas mokytojo Vlodo Trinkos inspiruojamas, paruošė ir pargabeno 1930 į muziejaus sodnelį seną ąžuolą „Baublį“ iš Kurtuvėnų girios, A. Povyliaus paragintų radviliškiečių talka transportavo iš Radvilonių (Šeduvos r.) bar. [barono] Roppo feodalinių laikų įstiklintas ir auksuotas roges, Kretingiškių jaunimas sudarė Užgavėnių Morės visus rekvizitus, ir ji iš gelžkelio stoties „triumfališkai“ per Šiaulių miestą pradefiliavo į muziejų“⁹, – prisimindamas vietinių žmonių kraštotylinį entuziazmą rašė P. Bugailiškis. Muziejų lankė ne tik mokiniai, šauliai, skautai, bet taip pat savi bei užsienio mokslininkai, laikinosios sostinės įstaigų pareigūnai, oficialių delegacijų atstovai ir pavieniai smalsuoliai. 1930 m. rudenį „Aušros“ liaudies meno rinkinius tyrinėjo švedų etnografas ir muziejininkas Sigurdas Erixonas, 1931 m. sausį Šiaulių burmistras Jackus Sondeckis su Latvijos konsulu atlydėjo latvių žurnalistų grupę, tą pačių metų pavasarį į muziejų užsuko po Lietuvą keliaujantys Rygos motociklininkų klubo nariai, o liepą – Tilžės policininkų grupė. „Aušros“ rinkiniais bei darbo principais domėjosi Vilniaus etnografinio muziejaus bendradarbiai, liaudies meno tyrinėtojas Juzefas Perkovskis (Józef Perkowski), Bažnytinio meno muziejaus organizatorius tapytojas Adolfas Valeška, atvykęs į Šiaulius kartu su kolega Liudu Truikiu, archeologas Petras Tarasenka, Biržų ir Panevėžio kraštotylininkai¹⁰. Augo ne tik lankytojų srautas. Sparčiai didėjo kolekcija. Tad 1931 m. pavasarį bendromis kraštotyros draugijos bei savivaldybės pastangomis pagal inžinieriaus Karolio Reisono projektą miesto parke šalia Zubovų dvaro pradėta statyti muziejaus ir miesto bibliotekos rūmus. Dalį pinigų statybai paaukėjo rėmėjai, dalį sudarė iš Finansų ministerijos gauta paskola. Deja, sėkmingai pradėtą darbą nutraukė naujai išrinkta savivaldybės taryba, kuriai pasirodė, jog ši statyba Šiauliams bus pernelyg didelė prabanga bei sunki finansinė našta. Vis dėlto pavyko rasti kompromisą – statyba atidėta, bet muziejui 1933 m. pavasarį suteiktos patalpos naujame mokyklos pastate Aušros alėjoje. Tiesa, patalpos buvo skirtos su sąlyga, kad muziejus bus perduotas savivaldybei, kuri rūpinsis jo administravimu, kraštotyros draugijai palikusi teisę tvarkyti rinkinius.

Pasak muziejaus vedėjo Č. Liutiko, kraustantis į naujas patalpas per tris dienas pervežti 34 vežimai muziejinio turto, „neskaitant perneštų eksponatų“, pavyzdžiui, keramikos dirbinių¹¹. Vien šie skaičiai patvirtina, jog įkurtuvių Aušros alėjoje išvakarėse „Aušra“ jau buvo gana didelis muziejus. Per penkerius veiklos metus nuo 469 iki 3 226 eksponatų išaugusi kolekcija, kartoteka, fototeka, archyvas bei biblioteka liudijo nuoseklų, sistemingą darbą¹².

⁹ Ten pat, l. 41.

¹⁰ *Šiaulių „Aušros“ muziejaus kronika 1930–1939*, Šiauliai, 1998, p. 9–34.

¹¹ Ten pat, p. 36.

¹² M. B r e n s z t e j n, *Nauka w Republice Litewskiej*, *Nauka Polska*, vol. XIX, 1934, s. 276.

Prie muziejaus sėkmės prisidėjo ne vien darbuotojai, bet ir pajėgūs bei supratingi rėmėjai, tarp kurių buvo dvarininkas Vladimiras Zubovas, pramonininkas Jokūbas Frenkelis, „Pieno centras“, „Lietūkis“, „Gubernijos“ bravoras, kitos miesto įmonės. Darbą lengvino pavienės aukos, tarp kurių būta gana stambių dotacijų. Antai kraštotyros draugijos dešimtmečio proga Aleksandrijos ūkio ir plytinės savininkas inžinierius Vytautas Janavičius dovanuoja „Aušrai“ automobilį, pravertusį etnografinių ekspedicijų rengėjams bei parodų organizatoriams¹³. Kitaip tariant, Šiaulių šviesuomenė neliko abejinga samprotavimams apie muziejų reikalingumą bei svarbą provincijoje, kur, anot P. Bugailiščio, „gyvenimo sąlygos, jo tempas, išpūdžiai mažai teskatina žmogaus veiklą ir iniciatyvą“, o „rutina slopina mintį ir kilnesnių reikalavimų troškimą“¹⁴. Šalies spaudoje plėtojantis diskusijai dėl valstybės ir visuomenės pareigų globojant kultūrą, Šiauliuose be ilgų ginčų stambesniems kultūriniais projektams, kaip muziejaus bei bibliotekos rūmų statyba ar 1831 m. ir 1863 m. sukilėlių kapinių tvarkymas, kuriems vienkartinė aukų nebūtų užtekę, buvo įsteigti fondai¹⁵.

Šiaulių kultūrinio gyvenimo *spiritus movens* buvo teisininkas P. Bugailiškis, daug jėgų atidavęs ne tik kraštotyrai bei muziejinkystei, bet ir jas abi populiariusiam žurnalisto darbe. Istorijos, archeologijos, kraštotyros, etnografijos straipsnių paskelbta jo rūpesčiu nuo 1930 m. leistame „Šiaulių metraštyje“. 1934 m. metraštis išsiplėtė į specialų kraštotyros žurnalą „Gimtasai kraštas“, ėjusį Šiauliuose iki 1943 m. Provincijos muziejinkai bei kraštotyros entuziastai „Gimtojo krašto“ puslapiuose galėjo rasti daugybę vertingų patarimų, nes žurnale rašė žymiausi to meto paminklosaugos bei muziejinkystės specialistai – P. Galaunė, A. Rūkštelė, pats P. Bugailiškis. Nors kraštotyros veikla nepriklausomybės metais Lietuvoje neišsiplėtė į visuomenės sąjūdį, kaip daugelyje kitų šalių¹⁶, bet „Gimtasai kraštas“, anot P. Bugailiščio, paskatino „ne vieną pasiryžėlį, ne vieną visuomeninę grupę ištraukti į kraštotyra gyvu darbu“, padėjo plačiau suvokti etnografinių tyrinėjimų reikšmę¹⁷.

Paveldui augantį dėmesį liudijo nauji kraštotyros židiniai, kūręsi šalyje ketvirtąjo dešimtmečio antroje pusėje. Jų radimąsi skatino nuoseklios kraštotyros entuziastų pastangos sudominti kultūros palikimu plačiuosius gyventojų sluoksnius. Antai Alytaus kraštotyros draugija įvairiose Dzūkijos vietovėse pradėjo rengti

¹³ Informacija spaudai, *Mokslų akademijos bibliotekos Rankraščių skyrius* (toliau – MAB RS), f. 37, b. 11044, l. 87–88.

¹⁴ P. Bugailiškis, Dėl mūsų tautinės kultūros stagnacijos. Pranešimas, skaitytas 1938 10 15 Šiaulių Rotary klube, ten pat, f. 87, b. 28, l. 7.

¹⁵ P. Bugailiškis, *Gyvenimo vieškeliais*, Šiauliai, 1994, p. 372–375.

¹⁶ 1935 m. Lietuvoje buvo 6 kraštotyros draugijos, turėjusios nuo 22 iki 160 narių, o, pavyzdžiui, Lenkijos centrinėje kraštotyros draugijoje buvo 94 skyriai, kuriems priklausė 11 299 narių (ten pat, p. 371).

¹⁷ P. Bugailiškis, 10 metų, *Gimtasai kraštas*, 1943, Nr. 31, p. 399–400.

„senovės dienas“, kurių branduolys buvo kaimo amatininkų dirbinių bei senų ūkio padargų ir apylinkės gyventojų suneštų retenybių parodos. Į pirmosios tokios dienos atidarymą Merkinėje 1935 m. birželį atvyko visas būrys garbingų asmenų, iškilmėse dalyvavo net pats valstybės Prezidentas¹⁸. Tai suteikė renginiui ypatingo svarumo bei reikšmės ir kitais metais organizatoriams jau buvo daug lengviau rasti rėmėjų bei pritraukti dalyvių. 1937 m. tokia diena surengta Dauguose, o 1938 m. didieji Lietuvos dienraščiai pakvietė į „senovės dieną“ Lazdijuose. Susirinkusieji galėjo pasigėrėti gyvaisiais paveikslais, vaizdaviais Suvalkų sutartį, Lietuvos krikštą ir pieno ūkį seniau bei nepriklausomybės metais. Buvo suvaidintos dzūkų vestuvės, tikintis atkreipti gyventojų dėmesį į tautosakos lobyną, o Žemės ūkio rūmai surengė namų pramonės dirbinių parodą¹⁹. Siekta ne tik pažadinti žiūrovų kraštotyrinį smalsumą, bet ir suteikti impulsą plėtoti tradicinius amatus. „Senovės dienomis“ vaisingai pasinaudojo muziejininkai, jų dėka papildė Alytuje įsteigto „Dzūkų muziejaus“ etnografijos rinkinius.

Svarbus kraštotyros centras ketvirtojo dešimtmečio antroje pusėje susiformavo Žemaitijoje, Telšiuose. Visoje šalyje pradėjo garsėti 1932 m. įkurtas „Alkos“ muziejus, paveldėjęs steigėjos – Žemaičių senovės mėgėjų draugijos – vardą. Šiam, bene jauniausiam iš Lietuvos kraštotyros muziejų, iš pradžių tilpusiam keturiuose nuomojamuose kambariuose mediniame Holšanskių name Birutės gatvėje, lankytojų netrūko nuo pat pirmų dienų²⁰. Sekmadienio popietę – muziejaus darbo valandomis – ateidavo nuo aštuoniasdešimt iki šimto žmonių, daugiausia moksleiviai bei į turgų atvykę ūkininkai²¹. Žmonės žinojo muziejų, todėl be didelių prašymų bei įtikinėjimų miesto ir apylinkių gyventojai įsitraukė į jo rūmų statybos akciją. Telšių savivaldybė už simbolinę 500 litų sumą pardavė kraštotyros draugijai sklypą Masčio ežero pakrantėje, Telšių apskrities inžinierius Steponas Stulginskis nemokamai parengė projektą, ir 1936 m., gavus paramą iš Švietimo ministerijos, Telšių miesto, Plungės, Telšių, Varnių, Žarėnų valsčių savivaldybių, „Maisto“ bei „Lietūkio“ bendrovių, pradėti statybos darbai²². Ūkininkai ir apylinkių dvarininkai rėmė statybą dovnodami medžiagas, skolindami arklius bei vežimus, rengdami talkas. Po 10–20 centų muziejui aukėjo paprasti kaimo žmonės, nemokėję net pasirašyti aukų lape.

¹⁸ Jo Ekscelencijos Pono Respublikos Prezidento Antano Smetonos globojama Senovės Diena Merkinėje 1935 m. birželio mėn. 9 ir 10 d. d., *Senovės daiktų katalogas*, [b. v.].

¹⁹ S. M-n a s [M i g l i n a s], Lazdijuose ruošiamą Senovės Diena, *Lietuvos aidas*, 1938 05 22.

²⁰ K. Š v ė g ž d a v i č i u s, Žemaičių „Alkos“ muziejus, *Baltų archeologija*, 1996, Nr. 2, p. 17.

²¹ A. T a u t a v i č i u s, L. V a l a t k i e n ė, Jis karštai mylėjo žemaičių žemę, *Telšiai*, Vilnius, 1994, p. 286.

²² *Lietuvos valstybės archyvas* (toliau – LVA), f. 1783, ap. 1, b. 11, l. 58–59; 71.

1937 m. gruodį, nors patalpų apdaila dar buvo nebaigta, „Alka“, kad neberekėtų leisti pinigų nuomai, įsikėlė į kelis naujų rūmų kambarius. Oficialus muziejaus atidarymas įvyko 1938 m. rugsėjo 4 d.²³ Siekiant kuo platesnio atgarsio, derintasi prie metinės žemės ūkio parodos, sutraukiančios gausius žiūrovų būrius. Į Telšius suvažiavę ūkininkai bei dvarininkai buvo pakviesti ne tik į muziejaus inauguracijos iškilmes, bet ir į Pirmąją žemaičių dailės parodą bei žemaičių literatūros vakarą²⁴.

„Alkos“ plėtotė veikiausiai nebūtų buvusi tokia veržli, jei ne jos vedėjas, kraštotyros entuziastas, literatas Pranas Genys – nuoširdus žemaičių žemės patriotas, siekęs paversti Telšius vienu iš modernios Lietuvos kultūrinio gyvenimo centrų. Neatsitiktinai P. Genys, apibūdinamas savo veiklą 1938 m. išleistoje žemaičių rašytojų kūrybos antologijoje „Žemaičiai“, nurodė ne poezijos knygas, bet žemaičių kultūrinio sąjūdžio ugdymo darbus: žemaičių muziejaus rūmų statybą, žemaičių rašytojų sambūrį ir pagaliau – „žemaičių kultūrinį prisikėlimą“²⁵. Nors nevaldė kojų, P. Genys visą vasarą lengvu vežimaitiu keliaudavo po Telšių apylinkes, ieškodamas eksponatų muziejui. Pilna jo buvo ir muziejaus rūmų statybos aikštelėje. Tiesą sakant, prižiūrėti šią statybą nebūtų sugebėjęs joks rangovas, kadangi nuolat teko ieškoti aukotojų bei geradarių, galinčių pagelbėti ne tik lėšomis, bet ir medžiagomis bei paslaugomis. P. Genio idealizmas, jo pasišventimas ir kartu aiškus ateities uždavinių supratimas darė įspūdį visiems jį pažinojusiems, tad muziejaus statybos komitete susibūrė tokie skirtingi žmonės kaip prelatas Jurgis Narjauskas ir kairiųjų pažiūrų veikėjas Mečislovas Gedvilas.

Ir „Alkos“, ir „Aušros“ istorijos parodo, kaip kito Lietuvos visuomenės požiūris į kultūros įstaigų reikšmę, kaip pamažu vis plačiau ir giliau buvo suprantami paminklosaugos tikslai. Kita vertus, būtent kraštotyrininkų interesai atspindėjo tarpukario Lietuvos paminklosaugos prioritetus, tarp kurių svarbiausia vieta teko etnologijai arba tradicinės kaimo kultūros tyrinėjimams ir apsaugai.

Etnologija ir Lietuvos muziejinkystės raida

Kaimo buities reikmenų bei meninės kūrybos pavyzdžiai sudarė didžiausią dalį nacionalinio rinkinio, t. y. Vytauto Didžiojo kultūros muziejaus eksponatų, jiems teko svarbiausia vieta savivaldybių muziejų kolekcijose, pirmiausia „Aušroje“ bei „Alkoje“. Tradicinių liaudies amatų pavyzdžiai nepriklausomos Lietuvos piliečiams

²³ S. M-n a s [S. M i g l i n a s], Žemaičių praeitis „Alkos“ muziejuje, *Lietuvos aidas*, 1938 09 03.

²⁴ Su dideliu pasisekimu praėjo I-ji žemaičių dailininkų meno paroda Telšiuose, *Lietuvos aidas*, 1938 09 06.

²⁵ A. T a u t a v i č i u s, L. V a l a t k i e n ė, min. veik., p. 282.

autentiškiausiai liudijo nacionalinės kultūros savitumą. Kurį laiką tai iš tiesų buvo vienintelis būdas parodyti, kad Lietuvoje ilgais priespaudos metais egzistavo savita kultūra, jos kūrėjai bei vartotojai. Pastarąjį siekį išreiškė išeivijos lietuvių rūpesčiu įrengtas lietuviškas stendas 1900 m. Paryžiaus tarptautinėje parodoje, 1905 m. Tilžės parke pastatyta „lietuviška sodyba“ – lietuvių etnografijos muziejaus prototipas. Kaimo menininkų dirbiniai buvo pristatomi ir visose Lietuvių dailės draugijos rūpesčiu vykusiose dailės parodose, sudarė atskirą ekspozicijos dalį pirmoje nepriklausomos Lietuvos dailės apžvalgoje, surengtoje Kaune 1920 m. gegužę. Aiškindami liaudies meno vertę, Lietuvių dailės draugijos nariai skaitė paskaitas mokytojų vasaros kursuose, mokytojams skirtos spaudos puslapiuose kreiptasi į pedagogus, nuo kurių daugiausia priklausė jaunimo interesų ugdymas. Greta publikacijų su dalykiškais patarimais, kokių vertybių ieškoti Lietuvos kaime, kaip jas rinkti ir saugoti²⁶, nestokota atviro jausmingumo, išreiškiančio susirūpinimą nykstančiais praeities liudijimais. „Rodos po kojų išsitiesia kilimai, apie kaklą apsiveja kaišytinės girliandos juostos, pasvirę seni kryžiai – visi, rodos, sutartinai kalba, šaukiasi: „Ateikite į mus, žmonės, gelbėkite mus nuo pražuvimo““²⁷, – rašė „Švietimo darbo“ korespondentas, vildamasis, kad sujaudinti mokytojai labiau pajus pareigą rūpintis senojo kaimo turtais. Šios pastangos davė vaisių, nes mokytojai su mokiniais vis aktyviau dalyvavo renkant liaudies meną, mielai prisijungdavo prie etnografinių ekspedicijų, kurios tapo pačia populiariausia bei veiksmingiausia paminklo-saugos forma. Tokias ekspedicijas rengė vietinės kraštotyros draugijos bei muziejai, M. K. Čiurlionio galerija ir iš jos išaugęs Vytauto Didžiojo kultūros muziejus.

Ekspedicijos bei pavienių rinkėjų entuziazmas padėjo sparčiai pildyti M. K. Čiurlionio galerijos, vėliau Vytauto Didžiojo kultūros muziejaus liaudies meno bei kaimo buities dirbinių kolekciją. Jau steigiamą Čiurlionio galerija paveldėjo nemažą liaudies grafikos, skulptūros, audinių bei drabužių palikimą, sukauptą Lietuvių dailės draugijos, vėliau Lietuvių meno kūrėjų draugijos pastangomis. Tad neatsitiktinai vienas pirmųjų galerijos leidinių buvo P. Galaunės parengta brošiūrėlė „Padėkite rinkti tautodailę“, kitaip sakant, instrukcija liaudies meno rinkėjams. Įsikūrus laikinuosiuose rūmuose, skubėta pristatyti visuomenei valstybės rinkiniuose sukauptus liaudies meno lobius: 1927 m. pavasarį M. K. Čiurlionio galerijoje atidaryta liaudies grafikos paroda, išleistas išsamus jos katalogas²⁸. Iš pat pradžių lėšos, skirtos rinkti bei pirkti liaudies meną, sudarė atskirą galerijos sąmatos punktą, ir palyginti su kitomis išlaidomis buvo gana nemažos. Jų užteko ekspedicijoms rengti, samdytų rinkikų darbui apmokėti, net eksponatams iš privačių kolekcininkų pirkti (pavyz-

²⁶ Tautos dailės kūriniams rinkti instrukcija, *Švietimo darbas*, 1922, Nr. 8, p. 125–127.

²⁷ J. S t r i m a i t i s, *Menas ir mokytojai*, ten pat, 1922, Nr. 1/2, p. 40.

²⁸ *Lietuvių liaudies raižinių katalogas*, sud. P. Galaunė, Kaunas, 1927.

džiui, 1927 m. galerijos fondus praturtino du vertingi tekstilės rinkiniai: Antano Žmuidzinavičiaus kolekcija ir iš Kazio Griniaus nupirktos 335 prijuostės, surinktos iki Pirmojo pasaulinio karo jo pirmosios žmonos Joanos Grinienės). Taip per tarpukarį rinkinys išaugo net kelis kartus.

Nemažos liaudies meno kolekcijos buvo sukauptos ir provincijos muziejuose. Į jų rinkinius pateko kai kurie reti pavyzdžiai, su pasididžiavimu pristatyti reprezentacinėse Lietuvos parodose užsienyje. Unikalus medžio raižiniai bei jų klišės iš „Aušros“ muziejaus eksponuoti 1935 m. Trocadero muziejuje vykusioje Baltijos šalių liaudies meno parodoje, penkis „Aušros“ raižinius su lietuviškais įrašais P. Galaunė nusiuntė į 1939 m. tarptautinę Niujorko parodą²⁹. Niujorke eksponuota ir liaudies grafika iš „Alkos“³⁰. „Alkos“, o ypač „Aušros“ muziejaus etnografijos kolekcijos buvo ne tik turtingos, bet ir pakankamai kvalifikuotai tvarkomos, tai patvirtina šiauliečių ketinimas stoti į Tarptautinę Europos etnologijos ir folkloro sąjungą, kurios centras buvo Upsalėje.

Beje, Šiaulių kraštotyrininkai bei muziejininkai rūpinosi ne vien kilnojamaisiais liaudies meno paminklais – raižiniais, skulptūrėlėmis, tapyba, bet taip pat mediniais pastatais, kapinėmis. Dar 1928 m. vietinės kraštotyros draugijos iniciatyva saugotinais krašto paminklais paskelbtos Nirtaičių kapinės su Juozo Gedmino akmeniniais antkapiais, Šiaulėnų, Kelmės bei Šaukėnų sinagogos, kelios senos koplyčios Joniškio ir Sedos valsčiuose³¹. Būtinybė saugoti nykstančią medinę architektūrą, ūkio padargus paskatino „Aušros“ bendradarbius galvoti apie kaimo buities arba Tėviškės muziejaus po atviru dangumi kūrimą. Dėl pastarojo ypatumo amžininkai tokį muziejų dar vadino „oro muziejumi“. 1939 m. su Šiaulių miesto valdyba susitarta, kad tam bus perleistas sklypas buvusioje Žemės ūkio parodų aikštėje³². Karo išvakarėse numatyta žemės valda perduota muziejui, sklypą pradėta tvarkyti, bet darbus nutraukė sovietų invazija ir jos sukeltas politinis perversmas, radikalčiai pakeitęs šalies kultūrinį gyvenimą.

Apie kaimo buities muziejų po atviru dangumi svajotojo ne tik šiauliečiai. Tai buvo viena iš svarbesnių tarpukario Lietuvos paminklosaugos aktualijų. Centrinio Tėviškės muziejaus sumanymas iškilo svarstant galimybes steigti Tautos muziejų. Į šį muziejų, suformuotą kuriame nors vaizdingame Kauno priemiestyje, ketinta perkelti senus kaimo pastatus su „pilnu jų įrengimu ir apstatymu“ bei, suformavus atitinkamą aplinką, parodyti tradicinį gyvenimo būdą – kaimo darbus, šventes, kitus

²⁹ P. Galaunės 1939 02 25 raštas Šiaulių „Aušros“ muziejui, *LLMA*, f. 93, ap. 1, b. 72, l. 148.

³⁰ Vytauto Didžiojo Kultūros muziejaus direktoriaus 1939 04 01 padėkos raštas „Alkos“ muziejui, *LVA*, f. 1783, ap. 1, b. 72.

³¹ P. B u g a i l i š k i s, Muziejaus darbas ir kraštotyra, *LLTI*, f. 11–134, l. 102.

³² Ten pat, l. 61.

papročius, nes, kaip aiškinta pristatant sumanymą visuomenei, „su išsiskirstymu į vienkiemius, su naujų trobesių statymu, moderniškų šokių įsigalėjimu, pirktinių drabužių pamėgimu senasis ir lietuviškasis kaimas kinta“³³. Naujoji muziejinė įstai-ga projektuota kaip Vytauto Didžiojo kultūros muziejaus padalinys, perimsias di-džiąją dalį muziejuje sukaupto etnografijos rinkinio, dėl ankštų patalpų pasmerktu saugyklų tamsai. Apie muziejų, kuris padėtų palaikyti kaimo amatų tradicijas, aki-vaizdžiai supažindintų visuomenę bei amatininkus su gražiausiais tradicinių amatų pavyzdžiais ir leistų pamatyti, kaip dirbo kaimo amatininkai, svajojo ir „namų pramonės“ entuziastai. Tad steigiant Tėviškės muziejų kartu su etnografais aktyviai dalyvavo Žemės ūkio rūmų darbuotojai.

Kurti specialų kaimo buities muziejų lietuviai ryžosi pradėję bendrauti su skan-dinavų, pirmiausia švedų etnografais. Be abejo, išpūdį darė ir kaimynų latvių pa-vyzdys: Latvijoje toks muziejus buvo įsteigtas 1924 m. Ir latviai, ir lietuviai, ir kitų šalių etnografai ėmėsi veiklos, įkvėpti švedų Skanseno sėkmės³⁴. Šis pirmasis pa-saulyje kaimo buities muziejus po atviru dangumi buvo suformuotas Djurgårdeno saloje prie Stokholmo dar 1891 m. Todėl pradėjus konkrečiai rengtis atidaryti Lie-tuvos centrinį Tėviškės muziejų konsultuotasi su švedų kolegomis. Šiaurės kaimy-nų patirtį turėjo perimti į kursus Stokholmo Baltijos institute pasiūstas Kultūros muziejaus etnografijos skyriaus bendradarbis A. Rūkštelė, švedų patarimų prašė Žemės ūkio rūmų specialistai³⁵.

Iš pradžių Tėviškės muziejų ketinta kurti kauniečių pamėgtoje poilsio vietoje – Aukštosios Panemunės šile. Tačiau 1936 m. šį Kultūros muziejaus tarybos siūlymą vietos gyventojų prašymu vetavo žemės ūkio ministras. Nepaisant iškilusių kliūčių, 1937 m. pradėta sistemingai inventorinti senuosius kaimo trobesius. Darbus koor-dinavo Kultūros muziejaus taryba, šio muziejaus etnografijos skyrius bei Šiaulių „Aušros“ muziejus. Kultūros muziejaus taryba kreipėsi į vyskupijas, kad šios, at-sižvelgdamos į ketinimus „turėti oro muziejuje vieną kitą charakteringesnę medinę bažnyčią“, praneštų apie numatytas perstatyti medines bažnyčias ir leistų iš jų atsirinkti tinkamas ekspozicijai³⁶. Ir kasmetinių Kultūros muziejaus ekspedicijų me-džiaga, ir Žemės ūkio rūmų Tėviškės muziejui numatyti eksponatai buvo kaupiami Žemės ūkio rūmų paviljonuose Parodos aikštėje. Šių rūmų vyriausiojo architekto Vlado Švipo bei jo kolegų rūpesčiu į Parodos aikštę perkelta ir keletas senų me-dinių pastatų – trys klėtys, žemaitiškas numas, uždaras tvartas su diendaržiu. Deja, visas šis turtas buvo sunaikintas Antrojo pasaulinio karo metais.

³³ A. R ū k š t e l ė, Tėviškės muziejaus kultūrinė paskirtis, *Lietuvos aidas*, 1937 06 26.

³⁴ Skanseno pavyzdžiu ketinta kurti „oro muziejų“ ir Vilniaus apylinkėse. Žr. M. Z n a m i e - r o w s k a - P r ū f f e r o w n a, *Muzeum na wolnym powietrzu w Wilnie*, Wilno, 1934.

³⁵ Plg. J. Savickio 1935 01 14 laiško Žemės ūkio rūmams nuorašą, *LLMA*, f. 93, ap. 1, b. 38, l. 120.

³⁶ Kultūros muziejaus tarybos 1937 02 06 posėdžio protokolas, *VUB RS*, f. 132, b. 107, l. 27.

1938 m. A. Rūkštelė, atsižvelgdama į universiteto pasiūlymą formuoti ekspoziciją greta Botanikos sodo, parengė būsimo Tėviškės muziejaus planą³⁷. Tačiau dėl biurokratinių kliūčių darbas įstrigo. Tėviškės muziejaus kūrimo nepadėjo paspartinti nei būtinybė kuo skubiau apsaugoti žūstančius medinės architektūros paminklus, nykstančius buities padargus, nei iš aukščiausių tribūnų skambėję raginimai kurti tautinį stilių, remiantis tradiciniais pavyzdžiais, nei muziejininkų skundai, jog visuomenė skriaudžiama neturėdama galimybės pamatyti nacionalinės kultūros aukso fondo, kurio nėra kur parodyti, nes Kultūros muziejuje neužtenka vietos etnografijos ekspozicijai.

Tačiau Tėviškės muziejaus steigimo keblumai buvo tik viena iš problemų, neraminusių kultūros paveldu susirūpinusių visuomenės dalį. Ne mažiau rūpesčių negu etnologams kilo archeologijos entuziastams, architektūros bei dailės paveldo globėjams.

Instituciniai ir juridiniai paminklosaugos aspektai

Negausus būrelis specialistų, dėjusių pastangas organizuoti paminklosaugos veiklą, puikiai suprato, jog norint sukurti vieningą sistemą, suformuluoti paminklosaugos kriterijus, būtinas juridinis pagrindas bei atitinkamas priežiūros bei kontrolės mechanizmas.

Pirmuosius žingsnius ta linkme žengė dar Petrograde rezidavusi Vyriausioji lietuvių taryba. 1918 m. prie tarybos suburta Eduardo Volterio vadovaujama komisija pradėjo registruoti į Rusiją išvežtas Lietuvos kultūros vertybes. 1918 m. rudenį Vilniuje ėmė veikti Jono Basanavičiaus vadovaujama archeologijos komisija. Kultūros vertybių apsaugą mėgino užtikrinti taip pat laikinoji revoliucinė Lietuvos darbininkų ir vargingųjų sodiečių vyriausybė, 1919-ųjų žiemą ir pavasarį tuo klausimu priėmusi net kelis nutarimus. Realios veiklos imtasi tik 1919 m. gegužę, kai laikinojoje sostinėje Tado Daugirdo iniciatyva buvo suformuota Valstybės archeologijos komisija, kurią patvirtino ir oficialiai įgaliojo veikti nepriklausomos Lietuvos vyriausybė. Komisija buvo sukurta analogiškų carinės Rusijos organizacijų pavyzdžiu ir turėjo derinti kelių krypčių veiklą: prižiūrėti nekilnojamus archeologijos bei istorijos paminklus (piliakalnius, senkapius, istorinius pastatus), registruoti meno vertybes, steigti archeologijos bei istorijos muziejus, archyvus, kaupti juose įvairius senosios kultūros eksponatus³⁸. Komisijos veiklą kontroliavo bei finansavo

³⁷ V. K u p r e v i č i u s, Vytauto Didžiojo Kultūros Muziejaus 1936.XI.1.–1939.XII.31. darbų apyskaita, *Vytauto Didžiojo Kultūros muziejaus metraštis*, t. 1, Kaunas, 1941, p. 359.

³⁸ Valstybės Archailogijos Komisijos įstatymas, *Laikinosios vyriausybės žinios*, 1919 08 28, 11/137; Valstybės Archailogijos Komisijos taisyklės, ten pat, 1920 03 26, 25/300.

Švietimo ministerija, bet ji veikė pusiau visuomeniniais pagrindais, nes turėjo tik vieną apmokamą sekretoriaus etatą. Lėšų samdyti specialistus nebuvo, pagaliau ir ieškoti tokių specialistų būtų reikėję užsienyje, nes Lietuvoje trūko kultūros istoriją išmanančių žmonių, pasiryžusių atsidėti paminklosaugos darbui. Tokiomis sąlygomis komisija neįstengė aprėpti įstatymo bei taisyklių numatytų uždavinių, ir 1923 m. apibendrinamas jos veiklą Konstantinas Jablonskis laiške P. Galaunei prisipažino, jog reikalai prasti: į Kauną niekaip nesugebama perkelti Mirosłavo klebonijoje užantspauduoto kunigo Smolensko palikimo bei Oginskių turto, sukrauto Plungės bažnyčios varpinėje, o iš visų neatidėliotinų darbų pavykę atlikti tik vieną – šiek tiek paremontuota Zapyškio bažnyčia³⁹. Padėtis iš tiesų buvo liūdna, nors komisija nuveikė šiek tiek daugiau, nei pripažino K. Jablonskis. Buvo uždengtas Kauno Vytauto bažnyčios stogas ir pradėta tvarkyti jos vidų, Vladimiro Dubeneckio pastangomis apskardintas Pažaislio vienuolyno bažnyčios kupolas, kad nebeirtų sienų tapyba, aptvarkyti Kauno pilies griuvėsiai: iškėlus gyventojus nugriautos pilies teritorijoje stovėjusios lūšnos, iškirsti krūmai ir medeliai, pradėtas tvarkyti kiemas, konservuotas bokštas. Be to, pradėta registruoti bei klasifikuoti archeologijos paminklus⁴⁰, o inžinerinį išsilavinimą turėjusiam komisijos talkininkui Arkadijui Presui pavesta atlikti tokių svarbių architektūros paminklų, kaip Zapyškio bažnyčia, Kauno pilis, Perkūno namai, matavimus. Pasirašius taikos sutartį su Rusija⁴¹, Valstybės archeologijos komisijos rūpesčiu buvo surengti keli žygiai į Maskvą ir Petrogradą, mėginant atsiimti Vilniaus senienų muziejui, Vilniaus universitetui ir kitoms kultūros įstaigoms priklausiusius eksponatus. Šių mėginimų peripetijas 1922–1923 m. Vytauto Steponaičio redaguoto karybos ir istorijos žurnalo „Mūsų žinynas“ puslapiuose išsamiai aprašė P. Galaunė⁴². Valstybės archeologijos komisijos sukauptiems eksponatams saugoti įsteigtas Valstybės muziejus. Jis beveik dvejus metus turėjo atskirą sąmatą bei du nuolatinius darbuotojus – direktorių ir sekretorių, bet 1923 m., mažinant valstybės išlaidas bei tarnautojų skaičių, Švietimo ministerija jį prijungė prie M. K. Čiurlionio galerijos. Komisijos nariai ketino nuveikti daugiau, tačiau visi žygiai į Švietimo ministeriją ir kitas valdžios įstaigas, prašant sudaryti sąlygas parengti Lietuvai reikalingų paminklosaugos specialistų, skirti lėšų samdyti bent vieną etatinį darbuotoją, kuris tvarkytų besikaupiančius archyvus, o svarbiausia – sudaryti tinkamą juridinį pagrindą paminklosaugos darbui, baigėsi be jokių rezultatų. Protestuodami prieš tokį valstybės institucijų abejin-

³⁹ K. Jablonskio 1923 12 29 laiškas P. Galaunei, *VUB RS*, f. 132–57.

⁴⁰ P. T a r a s e n k a, *Lietuvos archeologijos medžiaga*, Kaunas, 1928.

⁴¹ Lietuvos taikos sutartis su Rusija, *Vyriausybės žinios*, 1920 11 30, Nr. 53/509, 9 straipsnis.

⁴² P. G a l a u n ė, Lietuvos kultūros turtų likimas, *Mūsų žinynas*, 1922, Nr. 9, p. 637–672; 1923, Nr. 10, p. 78–107; 1923, Nr. 11, p. 317–353.

gumą, komisijos nariai 1925 m. pradžioje įteikė tuometiniam jos pirmininkui Augustinui Janulaičiui atsistatydinimo raštus⁴³. Sužinoję apie šį protestą, atsakingi valdininkai susirūpino ir pasiūlė paminkloaugininkams parengti naują Valstybės archeologijos komisijos įstatymą bei veiklos taisykles, išplečiančias komisijos veiklą, suteikiančias jai didesnius įgaliojimus⁴⁴. 1927 m. pradžioje ministrų kabineto teisininkai apsvarstė Valstybės archeologijos komisijos pastangomis parengtus įstatymo, draudžiančio išvežti iš Lietuvos kultūros vertybes, apmatų ir pripažino, kad einama teisingu keliu⁴⁵. Tačiau Švietimo ministerijoje panaikinus meno tarėjo pareigas, pradėję judėti paminkloaugos reikalai vėl liko pamiršti. 1928 m. įvykusio muziejininkų ir inteligentų pasitarimo dalyviai kreipėsi į atitinkamas institucijas prašydami atgaivinti Valstybės archeologijos komisiją ir išleisti įstatymą, draudžiantį išvežti iš Lietuvos meno kultūros turtus⁴⁶, tačiau jų raginimai liko be atgarsio. Prezidento ir vyriausybės dėmesio paminkloaugai reikalavo 1931 m. sukviesto Pirmojo Lietuvos muziejų ir kraštotyros draugijų suvažiavimo delegatai, siūlę ir konkrečias, pagreitinsiančias problemų sprendimą priemones: sistemingai registruoti paminklus, nustatyti provincijos muziejų darbuotojų kompetenciją bei valdininkų atsakomybę muziejininkams, įtraukti visuomenę, pirmiausia mokinius, į paminklų apsaugos darbą, valstybiniu mastu užtikrinti kvalifikuotų muziejininkų rengimą. Šio suvažiavimo dalyvių kreipimasis beveik pažodžiui pakartotas 1933 ir 1935 m. suvažiavimų dokumentuose⁴⁷.

Nepaisant paskirų visuomenės grupių pastangų, kultūros vertybių apsaugos įstatymo parengiamieji darbai praktiškai nepajudėjo. Vienintelis pasiekimas buvo 1925 m. priimti žemės reformos įstatymo pakeitimai, kuriais numatyta piliakalnių, pilis, rūmus ir parkus imti „valstybės globon“, kartu pažymint, jog tokios saugotinos vietos gali būti arba „pačios valstybės laikomos“, arba patikimos globoti visuomenės įstaigoms, mokslo bei švietimo draugijoms⁴⁸. Pradėtos derybos su atitinkamomis žinybomis, kad senovės paminklus prižiūrintiems žemės savininkams būtų sumažintas žemės mokestis, taip skatinant juos nearti piliakalnių bei senkapių,

⁴³ A. Janulaičio 1925 04 22 pareiškimo Švietimo ministrui nuorašas, *Kultūros paveldo centro archyvas* (toliau – KPCA), f. 1, ap. 1, b. 44, l. 353.

⁴⁴ Valstybės archeologijos komisijos 1926 05 18 posėdžio protokolas, ten pat, b. 13, l. 277.

⁴⁵ Ministerijų juriskonsultų 1927 01 18 posėdžio protokolo išrašas, ten pat, b. 12 (2), l. 829.

⁴⁶ M. K. Čiurlionio dailės muziejaus archyvas (toliau – ČDM arch.), M-1-3-11, l. 2; A. M-k a i t i s, Lietuvos muziejų klausimu, *Lietuvos aidas*, 1928 07 09.

⁴⁷ P. B u g a i l i š k i s, *Gyvenimo vieškeliais*, Šiauliai, 1994, p. 368–370; t. p. M. Dobužinskio pranešimas Ministrų kabinetui, svarstytas 1933 10 05 posėdyje, *Lietuvos nacionalinės M. Mažvydo bibliotekos Rankraščių skyrius*, f. 30, ap. 1, b. 2164; Lietuvos provincijos muziejininkų ir kraštotyrininkų 1933 06 10–11 suvažiavimo rezoliucijos, KPCA, f. 1, ap. 1, b. 5, l. 8–8 a. p.

⁴⁸ Žemės reformos įstatymo ir Žemės reformos įstatymo pakeitimo pakeitimas, *Vyriausybės žinios*, 1925 08 05, Nr. 200/1351, § 72.

nutrūko, sustojus Valstybės archeologijos komisijos veiklai. Neturint teisinių aktų, ribojančių kultūros vertybių išvežimą iš Lietuvos, į užsienį pamažu buvo gabenami ne tik dvarų turtai, bet ir liaudies meistrų, pirmiausia drožėjų, dirbiniai⁴⁹. Krašto tyrininkai bei muziejininkai pajėgė kontroliuoti tik paskirus atvejus. Vienas iš sėkmingų pavyzdžių – Beržėnų dvaro savininkės grafienės Jadvygos Hutten-Čapskienės turto likimas. Beržėnų dvaras buvo išparceliuotas per 1933–1935 m. vykusias varžytines. Siekiant, kad į vertėivų rankas nepatektų ir neiškeliatų į užsienį jame sukauptos meno vertybės, „Aušros“ vedėjas Č. Liutikas ir P. Galaunė dar prieš varžytines apsilankė dvare, apžiūrėjo ir nufotografavo rinkinius⁵⁰. Č. Liutikas sekė visą varžytinių eigą ir tokiu būdu dalį Beržėnų turto pavyko įsigyti M. K. Čiurlionio galerijai bei „Aušros“ muziejui. Tačiau tai – išimtinis atvejis.

Tikėtasi, kad reikalai pagerės Švietimo ministerijos Kultūros reikalų departamente 1934 m. įsteigus senovės paminklų apsaugos referentūrą⁵¹. Tačiau šis administracinis patobulinimas ryškesnių permainų neatnešė. 1936 m. buvusios Valstybės archeologijos komisijos bei senovės paminklų apsaugos referentūros funkcijos perduotos naujai įkurto Vytauto Didžiojo kultūros muziejaus tarybai. Dar 1927 m. Švietimo ministerijai įteiktame tautos muziejaus projekte P. Galaunė siūlė nacionalinio muziejaus tarybai pavesti reguliuoti „meno bei kultūros turtų paminklų rinkimą, globojimą ir saugojimą, kaip ir visą su tuo tampriai surištą muziejinį darbą“⁵². Pagal Vytauto Didžiojo muziejaus įstatymą Kultūros muziejaus tarybai teko kiek platesnės funkcijos. Tarybai pavesta „tirti ir globoti Lietuvoje esamus kultūros paminklus: piliakalnius, senkapius, senuosius pastatus ir jų liekanas, bibliotekas, meno kūrinius ir kitus muziejinius daiktus“, ji turėjo ieškoti priemonių apsaugoti paminklus, kuriems kilo pavojus sunykti arba „būti išvežtiems į užsienį“⁵³. Įsteigta atskira Lietuvos kultūros paminklų konservatoriaus pareigybė. Konservatorius privalėjo prižiūrėti nekilnojamųjų kultūros paminklų būklę, juos registruoti bei aprašyti⁵⁴. Iki 1938 m. šias pareigas ėjusiam Vladui Pryšmantui nedaug tepavyko nuveikti. Sklandžiau sekėsi jo ipėdiniui Vytautui Kazimierui Jonynui, perėmusiam konservatoriaus pareigas tada, kai visuomenė ėmė labiau suprasti, kad būtina rimtai susirūpinti paveldo išsaugojimu. 1938 m. Vytauto Didžiojo kultūros muziejaus taryba susitarė su Statybos ir sauskelių inspekcija, kad be tarybos žinios bei sutikimo

⁴⁹ P. G a l a u n ė, Kaip slepiami ir gabenami iš Lietuvos kultūros turtai, *Lietuva*, 1923 08 17; P. G a l a u n ė, Ar verta palikti kokį nors pėdsaką?, ten pat, 1924 05 12; 1924 05 13 ir kt.

⁵⁰ *ČDM arch.*

⁵¹ V. P r y š m a n t a s, Lietuvos senovės paminklų apsauga, *Židinys*, 1939, Nr. 10, p. 414.

⁵² Čiurlionio galerijos direktoriaus P. Galaunės 1927 09 09 raštas švietimo ministrui, *KPCA*, f. 1, ap. 1, b. 129, p. 608–609.

⁵³ Vytauto Didžiojo muziejaus įstatymas, *Vyriausybės žinios*, 1936 10 22, Nr. 555/3854.

⁵⁴ Vytauto Didžiojo Kultūros muziejaus statusas, ten pat, 1937 07 31, Nr. 583/4059.

nebūtų griaujami ar perstatomi istoriniai pastatai⁵⁵. Kreiptasi taip pat į Žemės ūkio ministerijos Žemės tvarkymo departamentą, prašant žemės sklypų planuose išskirti nekilnojamus archeologijos paminklus. Departamentas nurodė matininkams atlikti ne tik šį darbą, bet taip pat išmatuoti rastus paminklus ir sukauptus duomenis pateikti Kultūros muziejui⁵⁶. Šalies dienraščiuose paskelbtas konservatoriaus telefono numeris ir prašyta visų aptikusių vertingų iškasenų, pranešti apie radinį Kultūros muziejui arba vietiniams pareigūnams – policijai, seniūnui⁵⁷. Tais pačiais 1938 m. pagaliau priimtas žemės mokesčių įstatymo pakeitimas, pagal kurį nustota apmokestinti privačioje valdoje esančius ūkinei veiklai nenaudojamus archeologijos bei architektūros paminklus⁵⁸. Prižiūrint Kultūros muziejaus tarybai, ketvirtojo dešimtmečio pabaigoje pradėtos tvarkyti Kauno Šv. Mikalojaus ir Švč. Trejybės bažnyčios, konservuotos kelios pilys. Raudonės pilį perėmęs Lietuvos bankas muziejaus tarybos nurodymu sutvarkė pastato stogą bei vandens nutekėjimo sistemą, kad sienų nebeardytų drėgmė. Architektas Algirdas Mošinskis parengė Panemunės pilies planus bei jos konservavimo projektą, kuris buvo pradėtas įgyvendinti. Kauno savivaldybė, reikalaujant Kultūros muziejaus tarybai, aptvarkė Kauno pilį: nugriauti kieme pastatyti mediniai stulpai, suolai ir butaforinis aukuras. Pradėtos de-rybos dėl pilies tyrinėjimo bei konservavimo darbų. 1939 m. susirūpinta Trakų pilies konservavimu⁵⁹.

Augantį visuomenės dėmesį senosios architektūros likimui paliudijo spauda, kurios puslapiuose architektūros konservavimo bei restauravimo klausimams buvo skiriama vis daugiau vietos. Dėl Jėzuitų bažnyčios likimo 1933 m. daugiausia ginčytasi kultūros leidinių puslapiuose, o 1938 m. jau ir „Lietuvos aido“ skaitytojams aiškinta, jog „organiskai, per šimtmečius išaugęs istoriškas miesto vaizdas yra tokia pat kultūros vertybė, kaip ir atskiras meno paminklas“⁶⁰. Stengiantis sudominti kultūros paveldu eilinį skaitytoją, mokant jį dabartį susieti su praeitimi, išvelgti senienose istorijos pėdsakus, „Lietuvos aide“ 1938 m. atsirado rubrika „Kas, kur, kaip ir kodėl mūsų krašte“, kurioje smalsuoliai galėjo sužinoti atsakymus į pačius įvairiausius klausimus. Pavyzdžiui, kodėl Kauno bazilika turi tik vieną bokštą, iš kokių griuvėsių pastatyti Meno mokyklos rūmai, kokių retenybių esama Zapyškio bažnyčioje ir panašiai⁶¹.

Ištisą ciklą straipsnių, skirtų Kauno senamiesčio pertvarkymams ir su tuo susijusioms istorinės architektūros saugojimo problemoms, publikavo „Naujoji

⁵⁵ Z. Ž e m a i t y t ė, *Paulius Galaunė*, Vilnius, 1988, p. 162.

⁵⁶ V. K u p r e v i č i u s, min. veik., p. 375.

⁵⁷ Lietuvos kultūros paminklų sąjunga, *Lietuvos aidas*, 1938 03 28.

⁵⁸ Žemės mokesčių įstatymo pakeitimas, *Vyriausybės žinios*, 1938 05 05, Nr. 607/4265, § 2.

⁵⁹ V. K u p r e v i č i u s, min. veik., p. 376, 380–381.

⁶⁰ A. M o š i n s k i s, Rotušės aikštės sutvarkymas, *Lietuvos aidas*, 1938 05 12.

⁶¹ Kas, kur, kaip ir kodėl mūsų krašte, *Lietuvos aidas*, 1938 07 15.

Romuva“⁶². Pasak vieno iš diskusijos iniciatorių Mstislavo Dobužinskio, iškėlusio daugybę neigiamų paminklų rekonstrukcijos pavyzdžių, Lietuvoje „senovė aukojama naujai statybai“ ir padėtis nesikeis, kol nebus įsteigtas valstybinis, tiesiogiai nuo Ministrų kabineto priklausomas senovės ir meno paminklų apsaugos organas⁶³. Į diskusiją įsijungęs Algirdas Mošinskis manė, kad architektūros paminklų priežiūrai skirtas lėšas turėtų kaupti ir skirstyti Kultūros fondas, nes esama paminklo saugos būklė, jos problemos akivaizdžiai liudija, jog valstybė nepajėgi finansuoti šią veiklą⁶⁴. Filosofas Vosylius Sezemanas pritarė rašė, jog Kultūros fondas Lietuvai reikalingas „ne mažiau negu ginklų fondas“, ir ragino vyriausybę imtis priemonių kovai su visuomenėje įsitvirtinusių „materialistinių“ požiūrių į meno paminklus ir gamtos grožį⁶⁵.

1939 m. įvykiai spyrė kultūros veikėjus, pirmiausia Vytauto Didžiojo kultūros muziejaus tarybos narius, visomis išgalėmis raginti, kad pagaliau būtų apsvaistytas paminklų apsaugos įstatymo projektas, įstrigęs Švietimo ministerijos valdininkų stalčiuose⁶⁶. Karo akivaizdoje gresiant Lietuvos dvarų savininkų repatriacijai, pamėginta bent aprašyti jų rinkinius. 1939 m. rugpjūtį P. Bugailiškis, K. Jablonskis ir kaunietis advokatas bei kolekcininkas Zigmantas Toliušis „informacijos ir senienų rinkimo reikalais“ apsilankė Švėkšnoje, Vilkėnuose, Vėžaičiuose, Rietave, Plateliuose, Sedoje, Luokėje, Renave⁶⁷. 1939 m. spalį P. Bugailiškis pranešė Kultūros muziejaus tarybai apie Pakruojo dvaro savininko barono Leo von der Roppo išvykimą į Vokietiją ir ragino nedelsiant aprašyti dvare likusias meno vertybes, nes „Pakruojaus dvaras meno atžvilgiu yra ištisas muziejus savo skaitlingais meno dalykų rinkiniais, gi paliekamasai įgaliotinis neaišku, kokiomis teisėmis ir kaip tą turtą valdys“⁶⁸. Skatinant valdžios atstovus operatyviau imtis priemonių, kurios leistų įteisingai meno vertybių sulaikymą Lietuvoje, pasitelktas latvių pavyzdys. Kultūros muziejaus taryba atkreipė Švietimo ministerijos valdininkų dėmesį, kad kaimynai, „nežiūrint, jog pas juos nuo senai veikia senovės paminklų apsaugos įstatymas, sąryšyje su Latvijos vokiečių repatriacija, išleido dar specialų įstatymą, kuriuo iš Latvijos išvykstantiems draudžiama išvežti bet kurios meno ir kultūros turtus“⁶⁹.

⁶² M. D o b u ž i n s k i s, A. M o š i n s k i s, Apie pražudytą Kauno grožį, *Naujoji Romuva*, 1938, Nr. 7, p. 161–163; A. M o š i n s k i s, Kauno Rotušės aikštės restauravimo klausimu, ten pat, Nr. 8, p. 197–199 ir kt.

⁶³ M. D o b u ž i n s k i s, Apie senovės paminklų globojimą, ten pat, Nr. 9, p. 220.

⁶⁴ A. M o š i n s k i s, Dėl Lietuvos kultūros turtų, ten pat, Nr. 11, p. 273–274.

⁶⁵ V. S e z e m a n a s, Valstybė ir praeities kultūros ir grožio apsauga, ten pat, Nr. 22/24, p. 512.

⁶⁶ S. M. [S. M i g l i n a s], Paruoštas senovės paminklų apsaugos įstatymas. Pasikalbėjimas su Vytauto Didžiojo Kultūros muziejaus direktoriumi Galaune, *Lietuvos aidas*, 1938 03 31.

⁶⁷ *Šiaulių „Aušros“ muziejaus kronika 1930–1939*, p. 106.

⁶⁸ P. Bugailiškio 1939 10 24 laiškas P. Galaunei, *ČDM arch.*, P. Galaunės fondas, M–1–3–26, Gp–5152.

⁶⁹ Vytauto Didžiojo muziejaus direktoriaus ir Lietuvos kultūros paminklų konservatoriaus 1939 10 27 raštas Švietimo ministerijos Kultūros reikalų departamento direktoriui, *LLMA*, f. 93, ap. 1, b. 30, l. 7.

Nesulaukus radikalesnių valdžios sprendimų, ieškota kompromiso ir 1940-ųjų pradžioje tartasi su Prekybos departamentu, kad muitinės pareigūnai be Kultūros muziejaus tarybos leidimo neleistų išvežti iš Lietuvos kultūros paminklais pripažintų daiktų. Deja, nesureguliuvus juridikos, karo išvakarėse vis dėlto išgabenta labai daug Lietuvos dvarų turto. P. Galaunė ypač gailėjo Tiškevičių Raudondvario kolekcijų bei Melžinskių rinkinio iš Renavo dvaro. Anot jo, Renavo grafikos kolekcijoje vien Jacques Callot buvę 795 raižiniai, bet kai pagaliau prisirengta suregistruoti Melžinskių meno turtus, nerasta nieko, išskyrus tuščius rėmus⁷⁰.

Gal teisinės sistemos sraigtai būtų sukęsi kiek greičiau, jei tarpukario Lietuvos visuomenė būtų labiau vertinusi dvarų kultūrą bei jos paveldą. Susidomėjimą dvarų meniniais turtais ilgainiui galėjo paskatinti senienų rinkimo mada, plitusi tarp prisigyvenusių piliečių. Tačiau kolekcininkai senąją tapybą ar grafiką suprato labiau kaip finansinę investiciją, o ne estetinę vertybę, tad ir auganti prekyba antikvariniais dirbiniais didesnės įtakos visuomenės susirūpinimui Lietuvos dailės paveldu ar muziejų lankomumui nedarė.

Muziejų veikla, keičiant visuomenės požiūrį į istorinį kultūros paveldą

Tik vienas kitas laikinosios sostinės gyventojas trečiajame dešimtmetyje tepravėrė pačioje senamiesčio širdyje, rotušės kaimynystėje įsikūrusio Kauno Miesto muziejaus duris, nors jame būta vertingų eksponatų, įdomių ir archeologijos, ir dailės mėgėjui⁷¹. Dėl tokio menko susidomėjimo mėginta kaltinti muziejaus priešistorę, neva pagrindusią įsitikinimą, jog jis lietuviams nesavas, nes įsteigtas rusų pastangomis caro valdžios laikais. Pasak P. Galaunės, net senienų rinkėjai, pasiūlius jiems kreiptis į Miesto muziejų, atsiliepdavę apie jį kaip apie „lenkiškos dvasios“ ir nenorėję jam nei parduoti, nei juo labiau dovanoti eksponatų⁷². Spėliota, kad gal lankytojus baidanti ir ekspozicija, kuri, nepaisant direktoriaus postą po Tado Daugirdo mirties užėmusio Eduardo Volterio pastangų, liko padrika bei mėgėjiška. Tai patvirtino ir laikinosios sostinės muziejus aprašęs Mykolas Brenšteinas. Pasak jo, saugojimui nepritaikytose vitrinose dulkėjo vertingi liaudies kostiumai, eksponatų grūstyje šalia gulėjo XV–XVI a. popiežiaus bulės, Lietuvos karalių privilegijos ir afrikiečių kario apranga iš Čado ežero apylinkių⁷³. Tik kažin ar to meto

⁷⁰ P. G a l a u n ė, *Muziejininko novelės*, Vilnius, 1967, p. 109.

⁷¹ Anot Pauliaus Galaunės, vertingiausia muziejaus kolekcijos dalis buvo archeologijos bei numizmatikos rinkiniai, kuriuos tvarkant labiausiai nusipelnė Eduardas Volteris (P. G a l a u n ė, Lietuvos muziejai, *Pirmasis nepriklausomos Lietuvos dešimtmetis (1918–1928)*, Kaunas, 1930, p. 362).

⁷² P. G a l a u n ė, Prie Čiurlionies Galerijos rūmų projekto, *Rytas*, 1924 04 30.

⁷³ M. B r e n s z t e j n, Nauka w Republice Litewskiej, *Nauka Polska*, t. 19, Warszawa, 1934, s. 263.

Kaune būta ekspertų, pajėgių įvertinti Miesto muziejaus ekspozicijos trūkumus. Miestiečiai tiesiog nesidomėjo panašiomis kultūros įstaigomis, egzistavusiomis jiems įprasto kasdienio gyvenimo periferijoje. Į muziejų viliojo nebent keistenybės bei raritetai. Juk tikintis sudominti žiūrovus nesidrovėta juos vilioti pažadais parodyti tauro ragus, „kurių pasaulyje yra belikę vos keletą dešimtų porų“, senovinius žalvario katilus bei sidabro karūnas, baltojo kurmio iškamšą, 1863 m. sukilėlio durklą ar Dariaus ir Girėno vežto laiško voką⁷⁴.

Kiek labiau nei statiškos muziejų ekspozicijos publiką traukė senienų parodos, vertintos kaip unikali galimybė pamatyti retenybes. Štai 1926 m. Lietuvos dailės draugijos surengtą senosios tapybos parodą, kurioje eksponuoti iš visuomeninių įstaigų (prezidentūros, Ministrų kabineto, Sovietų Sąjungos atstovybės) bei privačių (Vlado Daumanto, Jurgio Šaulio, Blažiejaus Čėsnio) rinkinių skolinti paveiksai⁷⁵, aplankė beveik keturis kartus daugiau lankytojų nei panašiu metu veikusią latvių porceliano ekspoziciją: latvių porceliano dirbinius apžiūrėjo 505 lankytojai, o senąja tapyba susidomėjo 1808 žmonės⁷⁶! Tačiau kai tais pačiais 1926 m. Valstybės muziejaus tapybos rinkinį publikai pamėgino pristatyti M. K. Čiurlionio galerija, žiūrovų entuziazmas buvo gerokai mažesnis, nors M. K. Čiurlionio galerijoje buvo eksponuota iš tiesų vertingų kūrinių. Užtektų paminėti su Oginskių turtu, nusavintu Plungės dvare, į muziejų patekusius garsaus XIX a. pradžios prancūzų portretisto François Xavier Fabre nutapytus Amelijos Oginskytės bei Irenėjaus Kleopo Oginskio atvaizdus ar Marcello Bacciarelli kompoziciją „Stanislovo Augusto Poniatovskio mirtis“. Žiūrovai turėjo progą pamatyti ir puikius XVII a. tapytojo Georgo Danieliaus Schultzo Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kanclerio Kristupo Žygimanto Paco ir jo žmonos Klaros Izabelės Eugenijos Pacienės portretus iš Pažaislio vienuolyno⁷⁷. Lietuvos visuomenės smalsumo nesužadino net žinios apie užsienio kultūrinės spaudos susidomėjimą viešu nacionalinio senosios dailės rinkinio pristatymu. P. Galaunė informavo tautiečius, kad rusų menotyrininko Pavelo Etingerio straipsnius paskelbė lenkų „Wiadomości Literackie“ ir solidus vokiečių leidžiamas muziejinių žurnalas „Der Cicerone“⁷⁸, tačiau šis pranešimas galerijos lankytojų srauto nepadidino.

Praėjus dešimtmečiui, sudominti vietos žiūrovus senąja daile pamėgino Šiaulių muziejiniai. 1937 m. rudenį „Aušroje“ atidaryta „Senovės meno paroda“, skirta

⁷⁴ K. T., Biržų muziejus, *Lietuvos aidas*, 1937 09 04.

⁷⁵ Sąskaitos už kūrinių pervežimą, *LLMA*, f. 33, ap. 1, b. 39, l. 33–35, 73; *Senosios tapybos paroda*, kat., Kaunas, 1926.

⁷⁶ *LLMA*, f. 33, ap. 1, b. 34, l. 27.

⁷⁷ *Senosios tapybos katalogas*, sud. P. Galaunė, Kaunas, 1926; O. D a u g e l i s, Iš senųjų M. K. Čiurlionio dailės muziejaus kolekcijų istorijos, *Menotyra*, kn. 16, Vilnius, 1988, p. 110–119.

⁷⁸ P. G a l a u n ė, Užsienis apie Lietuvos meną ir kultūrą, *Pradai ir žygiai*, 1927, Nr. 1, p. 50–51.

vietinės kraštotyros draugijos dešimtmečiui, netikėtai patiems rengėjams sulaukė plataus atgarsio ir pasisekimo. Didieji Lietuvos dienraščiai pristatė renginį kaip visos šalies kultūros gyvenimo įvykį. Iš tiesų – Lietuvos muziejų lankytojams bene pirmą kartą buvo suteikta proga pamatyti ne vien senosios tapybos ir skulptūros, bet taip pat gausius dvaro buitines bei įrangos daiktų, taikomosios dailės dirbinių pavyzdžius. Tuometinis „Aušros“ vedėjas Stasys Vaitkus, padedamas teisėjo Boleslovo Pečkauskio, iš 42 Šiaulių, Raseinių ir Telšių apylinkių dvarų surinko 335 dirbinius, pradedant porceliano indais ir baigiant skulptūromis bei paveikslais. Ekspoziciją tvarkė Šiauliuose gyvenę dailininkai: Petras Aleksandravičius, Teofilis Petraitis ir Gerardas Bagdonavičius. Kai kurie savininkai dalį parodai paskolintų kūrinių pagėidavo parduoti, tad muziejus, atsidėkodamas jiems už bendradarbiavimą, paskelbė parduodamų dirbinių kainas⁷⁹. Paroda buvo pratęsta dėl lankytojų antplūdžio, kuri paskatino ne tik reklama, bet ir 66 procentų geležinkelio bilietų nuolaida keliavusiems iš atokesnių Lietuvos vietų⁸⁰.

Žinoma, negalima pamiršti, kad šiauliečiai nebūtų prisivilioję tiek lankytojų, jei nebūtų nuosekliai dirbę paminklo saugos ir kraštotyros propagandos bei švietimo baruose. Mokyti kraštiečius gerbti praeitį, ja domėtis Šiaulių muziejininkai pradėjo nuo istorinių parodų, žadinančių patriotizmo jausmą, audrinančių vaizduotę ir dėl to sukeliančių susidomėjimą. Ne tik Šiauliuose, bet ir Kaune atgarsį sukėlė 1933 m. gruodžio pradžioje „Aušros“ muziejuje atidaryta ekspozicija, skirta 1863 m. sukilimui. P. Bugailiškiui ypač didelį įspūdį padarė Generalinio štabo Karininkų aukštųjų kursų ekskursija, kurios dalyviai, apžiūrėję parodą, nutarė įtvirtinti įgytas žinias kartu pagerbdami sukilimo dalyvius ir sukilimo vietose surengė manevrus⁸¹. 1934 m. centrinė šalies spauda reklamavo „Aušroje“ surengtą „Senovės knygos“ parodą, į kurią iš visų Lietuvos kampelių keliavo knygos mėgėjai.

Pasisekimui turėjo reikšmės ir švietėjiškos pastangos – didesnių parodų proga Šiaulių kraštotyrininkai kvietė paskaitininkus, galinčius kvalifikuotai atsakyti į klausytojų klausimus. Pavyzdžiui, atidarius 1863 m. sukilimo parodą, paskaitą „1863 m. revoliucija Lietuvoje“ pilnutėlėje mergaičių gimnazijos salėje skaitė profesorius Augustinas Janulaitis, o Šapnagių kaimo ūkininkus su šia ekspozicija supažindino tuometinis muziejaus vedėjas Č. Liutikas, išsamiai informavęs juos net dviem temomis – „1863 m. sukilimas ir jo reikšmė lietuvių tautai“ bei „Muziejaus reikšmė ir bendradarbiavimas su ūkininkais“. Senųjų knygų parodą komentavo ir susirinkusius klausytojus švietė profesorius Vaclovas Biržiška, pasakojęs apie pasaulio ir

⁷⁹ Parduodamų paveikslų sąrašas „Senovės meno parodos“ Šiauliuose, *MAB RS*, f. 37, b. 11044, l. 169–170.

⁸⁰ G. B a g d o n a v i č i u s, Senojo meno paroda, *Lietuvos aidas*, 1937 10 07.

⁸¹ P. B u g a i l i š k i s, Muziejaus darbas ir kraštotyra, *LLTI*, f. 11–134, l. 57.

Lietuvos knygos istoriją. „Senovės meno parodos“ išvakarėse apie senosios dailės raidos bruožus Lietuvoje publiką informavo į Šiaulių kraštotyros draugijos sukakties minėjimą ir parodos atidarymą atvykęs P. Galaunė.

Vietoje išvadų

Kultūrinė terpė, skatinanti šalies piliečius domėtis meno paminklais, savosios kultūros paveldu tarpukario Lietuvoje klostėsi iš lėto ir sunkiai. Vis dėlto būta pakankamai ryškių, bręstančias permainas pranašavusių ženklų. Savo darbą atliko gausi istorinė beletristika, įvairūs vieši renginiai, populiarią šlovingiausius Lietuvos praeities įvykius. Ypač pagausėjo archeologijos mėgėjų gretos. Atidarius Vytauto Didžiojo kultūros muziejaus priešistorinio skyriaus ekspoziciją, į ją plūstelėjo lankytojai. Jų daugumą sudarė mokinių ekskursijos⁸². Viešai pradėta kalbėti apie būtinybę pažinti dailės palikimą. Architektas Jurgis Getneris, nebijodamas suerzinti tautinės kultūros gynėjų, įrodinėjo, jog „juostų ir smūtkelių neužtenka savo meno kultūrai sukurti“ ir reikia įsteigti Lietuvoje senosios dailės muziejų, nes kol jo nebus, piliečiai nesidomės ne tik menu, bet ir senove apskritai⁸³. Jo minčių savalaikiškumą liudijo pasisekimas, kurio sulaukė 1940 m. publikuotos dvi Vilniaus architektūrai skirtos apžvalgos – Jono Griniaus „Vilniaus meno paminklai“ bei Mikalojaus Vorobjovo „Vilniaus menas“. Žinoma, tai buvo proginiai leidiniai, priderinti prie Vilniaus atgavimo, tačiau visuomenės, pirmiausia jaunimo susidomėjimą jie sukėlė ne vien dėl to. Iki tol skaitytojams siūlyti dailės istorijos veikalai arba buvo pernelyg specialūs (tą galima pasakyti apie 1928 m. išleistą P. Galaunės studiją „Vilniaus meno mokykla (1793–1831): jos istorija, profesorai ir mokiniai“), arba apskritai neprieinami dėl kalbos barjero, kaip Halinos Kairiūkštytės daktaro disertacija apie Pažaislio architektūrą bei dekorą, parašyta autorei studijuojant Ciuriche ir 1928 m. vokiškai publikuota Kaune. Tuo tarpu ir J. Grinius, ir M. Vorobjovas stengėsi rašyti lengvai, skaitytojui prieinama kalba, pasirūpino gausiomis iliustracijomis. Kita vertus, kaip pastebėjo Julija Maceinienė, pristačiusi J. Griniaus knygelę „Židinyje“, panašių apžvalgų Lietuvoje labai trūko, nes „tik išmokus matyti meno kūrinius, įstengiama jais gėrėtis“, tuo tarpu nei „gimtojo miestelio medinės lūšnos“, nei „dažnai naiviai dekoruota bažnyčia“ nelabai gali padėti išsiugdyti meninį skonį⁸⁴.

Permainas žadėjo taip pat pastangos pagaliau sutvarkyti paminklosaugos juridinę situaciją. Karo išvakarėse apsvarstytas ir įteiktas tvirtinti Kultūros paminklų

⁸² V. Kuprevičius, min. veik., p. 382.

⁸³ J. Getneris, Lietuvos miesteliai – mūsų urbanistinės kultūros šaltiniai, *Technika ir ūkis*, 1938, Nr. 4/6, p. 117.

⁸⁴ Knygos ir žurnalai, *Židinys*, 1940, Nr. 3, p. 389.

apsaugos įstatymas, susirūpinta įteisinti kraštotyros muziejų padėtį. Tačiau abu šiuos nepriklausomoje Lietuvoje parengtus įstatymus patvirtino jau sovietų valdžia⁸⁵. Šis propagandinės reikšmės žingsnis iš tiesų atskleidė vieną iš skaudžių tarpukario Lietuvos visuomenės gyvenimo bėdų – nesugebėjimą deramai įvertinti ir rasti efektyvų būdą apsaugoti turimą kultūros paveldą. Savosios kultūros dalimi pripažinti liaudies meno dirbiniai, archeologinės iškasenos, tačiau mėgėjiškai žiūrėta į dvarų daile, nesistengta labiau gilintis į architektūrinių paminklų istoriją, jų priežiūros specifika. Modernizavimo siekiai stebė rūpestį išsaugoti senienas. Be abejo, tokią padėtį lėmė ir šalies gyventojų socialinė sudėtis. Išprusę žmonės neturėjo reikiamų lėšų, o pasiturintiems stigo skonio, išsilavinimo, specialių žinių, nuo jaunystės ugdyto poreikio domėtis daile, supratimo apie dvasinių ir materialinių praeities liudijimų vertę gyvenimo pilnatvei.

FATE OF CULTURAL HERITAGE IN INTER-WAR LITHUANIA

Summary

GIEDRĖ JANKEVIČIŪTĖ

With research into the history of inter-war Lithuania extending, issues of reception and use of culture are investigated ever more extensively by going deeper into the problems of museums, monument preservation and ethnography. Histories of various museums, as well as the activity of their employees are discussed. An attempt is made to provide a broader perspective to the problems of cultural life, aspects of the policy of culture are analysed, and attempts are made to go deeper into the process of legislation, the appearance and activities of different specialised institutions.

The study discusses how the cultural heritage in inter-war Lithuania is perceived and assessed, what kinds of that heritage the citizens of the then society were most concerned about, in what way it is sought to preserve and actualise them.

Chapter One deals with the ethnological movement in Lithuania, with the establishment and activities of the local museums that belonged to local governments and ethnographical societies. Especially great attention is devoted to the museums of “Aušra” in Šiauliai (established in 1923) and “Alka” in Telšiai (established in 1932). The conclusion is drawn that the ethnographical movement and provincial museums truly deserved that the Lithuanian public should start taking interest in the cultural heritage. Both “Alka” and “Aušra” museums show how the attitude of the Lithuanian society to the importance of cultural institutions changed, how the objectives of monument preservation were gradually and ever deeper understood. On the other hand, it was the interests of the ethnographers that reflected the priorities of monument preservation of inter-war Lithuania, among which ethnography or investigations into traditional rural culture, as well as its protection, played the most significant role.

Chapter Two discusses the interest taken in the traditional heritage of rural art culture and its impact on museums. Examples of traditional folk handicraft authentically testified to the peculiarity of national

⁸⁵ Kultūros paminklų apsaugos įstatymas, *Vyriausybės žinios*, 1940 07 25, Nr. 720/5745; Viešųjų kultūros muziejų įstatymas, ten pat, Nr. 720/5746.

culture to the citizens of independent Lithuania. For the time being it really was the only way of showing that original culture, its creators and users existed in Lithuania during the long years of oppression. Therefore it is not surprising at all that samples of examples of rural household articles and artistic creation constituted the largest part of the national collection of the exhibits of Vytautas the Great Museum. They occupied the most important place among the collections of municipal museums. In considering the possibilities of creating the national museum the idea of an ethnographic museum was put forward. Old rural buildings and their equipment had to be accumulated in its collection. A corresponding environment was formed with the aim of showing the traditional way of life – farm jobs, holidays, other customs. The Lithuanians decided to establish a country life museum after they started communicating with the Scandinavian ethnographers, those of Sweden in particular. Of course, the example of the neighbouring Latvians was also impressive: a museum of such a type was established in Latvia in 1924. Beyond doubt, both the Latvian and Lithuanian ethnographers were inspired to engage in such an activity by the success of Scansen Museum in Sweden.

Seeking to show within what context issues of study, protection and accumulation of the ethnographic, archaeological, architectural and art heritage were raised and tried to resolve Chapter Three reviews the establishment of monument preservation institutions and corresponding legislation. It is pointed out that the first steps in this direction were made by the Supreme Lithuanian Council, which resided in Petersburg, however, real activity was undertaken in May 1919 only, when, at the initiative of Tadas Daugirdas, the State Commission on Archaeology was set up in Kaunas. It was formed according to the example of analogous organisations of Tsarist Russia and had to co-ordinate the activity of several directions: to supervise immovable archaeological and historical monuments (hill-forts, old burial grounds, historical buildings), to register values of art, to establish archaeological and historical museums, archives, to accumulate various exhibits of the ancient culture therein. The Ministry of Education controlled and financed the activity of the Commission, however, partly it was social work. Under such conditions the Commissions failed to cover the objectives provided for in the law and the rules. Therefore the development of monument preservation was difficult, it was subjected to constant criticism on the part of the contemporaries. It was only in the presence of the Second World War that the necessity to adopt the law on monument preservation was clearly understood, which had been locked in the drawers of the officials and bureaucrats of the Ministry of Education for over a decade. With no law on monument preservation in place, when repatriation of the owners of Lithuanian estates started at the beginning of the war, many valuable monuments of art, manuscripts and books were taken away to foreign countries.

Chapter Four presents a brief discussion of attempts of the employees of museums to present the heritage of old art of Lithuania to the public, to arouse interest of the inhabitants in the art of the estates. Having reviewed several different exhibitions it is shown that interest in such things has obviously increased, however, it was not sufficient to influence authorities of the official strata to take more resolute actions in the sphere of regulation of monument preservation.

In the Conclusions it is stated that articles of folk art and archaeological fossils were regarded as the heritage of inter-war Lithuania, however, art of the estates and architectural monuments were valued insufficiently. Aspirations to modernise the country smothered the concern to preserve antiquities.

Gauta 2002 m. balandžio mėn.

Giedrė Jankevičiūtė (g. 1960). Dailės istorikė, menotyros daktarė (nuo 1994), Kultūros, filosofijos ir meno instituto Dailės istorijos skyriaus vyresnioji mokslinė darbuotoja. Tyrinėja XIX a. antros pusės – XX a. pirmos pusės dailę, ypač domisi dailės ir visuomenės gyvenimo ryšiais. Paskelbė mokslinių straipsnių, parengė leidinių, sudarė parodų katalogų.

El. paštas: giedrej@katamail.com